

ФАЛЬКЛОРНЫЯ ЖАНРЫ ЯК КРЫНІЦА ПАХОДЖАННЯ КРЫЛАТЫХ СЛОЎ БЕЛАРУСКАЙ МОВЫ

С. Ф. Дамінікава

(Установа адукацыі «Магілёўскі дзяржаўны ўніверсітэт імя А. А. Куляшова»,
кафедра замежных моў)

Артыкул прысвечаны разгляду ролі асобных фальклорных жанраў як крыніцы паходжання крылатых слоў беларускай мовы. Аналізуецца змест і характар адносін паміж крылатымі адзінкамі і такімі жанрамі вуснай народнай творчасці, як: казкі, народныя павер'і і абрады, народныя песні, гістарычныя анекдоты, парэміі, даецца ацэнка ступені ўстойлівасці асацыятыўна-генетычнай сувязі.

Крылатыя словы і выразы, якія шырока функцыянуюць у тэкстах розных жанраў і стыляў, – гэта не толькі яркае адлюстраванне культурнага кода самой мовы, але і глыбінная праекцыя міжмоўных і міжкультурных сувязей, іх дынамікі ў сінхронічнай і дыяхранічнай перспектывах. Навуковы інтарэс мовазнаўцаў да крылатых слоў абумоўлены як неабходнасцю інтэрпрэтацыі складаных перапляценняў мовы і культуры, мастацкіх сюжэтаў і вобразаў і інш., адлюстраваных у адзінках, так і патрэбай у вызначэнні асаблівасцей іх функцыянавання ў сучасным дыскурсе.

Навуковае апісанне крылатых слоў беларускай мовы прадугледжвае неабходнасць вызначэння аб'ёма і складу адзінак, вывучэння іх семантычных асаблівасцей, даследавання асацыятыўна-генетычных сувязей з разнастайнымі тэкстамі і рознымі тыпамі дыскурса. Крылатыя словы беларускай мовы прадстаўлены значнай колькасцю адзінак, але іх фіксацыя ў поўным аб'ёме пакуль не завершана. Фонд крылатых слоў беларускай мовы складаецца з сукупнасці неаднародных па сваім паходжанні адзінак і прадстаўлены як уласна беларускімі, так і запазычанымі выразамі, якія часткова зафіксаваны ў розных лексікаграфічных і фразеаграфічных крыніцах [3; 4; 5; 6; 7]. Вычарпальная фіксацыя складу крылатых слоў і іх апісанне з улікам паходжання з'яўляецца адной з актуальных задач беларускага мовазнаўства.

У межах гэтага артыкула, абапіраючыся на разуменне моўнай прыроды крылатых слоў, прадстаўленае ў папярэдніх працах [2, с. 18–21], звернемся да абмеркавання ролі асобных фальклорных жанраў як крыніцы паходжання крылатых слоў беларускай мовы.

Да найбольш значных жанраў вуснай народнай творчасці, якія ўплываюць на ўзнікненне і распаўсюджванне крылатых выказаў, трэба аднесці такія жанры фальклору, як казкі; народныя павер'і і абрады; народныя песні; гістарычныя анекдоты; прыказкі і прымаўкі:

1) **казкі:** *вяршыкі і карэнчыкі; жывая вада; за трыдзевяць зямель; за царом Гарохам; казка пра белага бычка; вароты прагамі падпёрты; змей надкалодны; цьма цьмушчая; куды крумкач касцей не заносіў; быллём парасло; да другіх (трэціх) пеўняў; цішэй вады і ніжэй травы і інш.;*

2) **народныя павер'і і абрады:** *адводзіць вочы; аж у роце чорна; атрымліваць гарбуз; воўк дарогу перабег; выносіць смецце з хаты; даваць перуноў; дарогу перабягаць; з лёгкай рукі; зорка закацілася; лёгкая (цяжкая) рука; рукой пайсці, у сарочцы нарадзіцца, чорная кошка перабегла, у апошнюю дарогу, не сысці мне з гэтага месца, ад варот паварот, <як> воўчае вока, душа ў пяткі (схавалася, ускочыла), дыхаць на ладан, жаба на языку не спячэцца, жабе па калена, забіць у званы не паглядзеўшы ў святыцы, зводзіць вочы(вока), <воўк у лесе> здох, з'есці пуд солі, <у чортавых> зубах, ісці на свой хлеб, <ад калыскі>, <з> камароў нос, камень за пазухай, <белая> косць (костка), куды вочы глядзяць, куды ногі нясуць, <у гарачай вадзе> купаны, <як чорт ад> ладану, <як> латцем па цымбалах, зямля гарыць пад нагамі, выбіваць клін клінам, гром грымнуў, даваць перуноў, дуба даць, зарубіць сабе на носе, чорны воран, чортава вока, як з гуса вада, як у ваду глядзеў, зазваніць ва ўсе званы, зязюльчыны слёзы, за сямю замкамі і інш.;*

3) **народныя і папулярныя песні:** *бывайце здаровы, жывіце багата; рожкі ды ножкі; чаму ж мне не пець, чаму ж не гудзець; хоць рэпку спявай і інш.;*

4) **гістарычныя анекдоты:** *блудзіць у трох соснах; як Заблоцкі на мыле; знайшоў тапор пад лаўкай; <хоць (ты) іголкі> збірай; прышыць кабыле хвост і інш.;*

5) **парэміі:** *абываць у латці; <пад> абцас; абое рабое; абрастаць мохам; абыходзіць за вярсту (сем, сто вёрст); абы дзень да вечара; <трызненне сівой> кабылы; вольнаму воля, каламуціць (муціць) ваду; <без> крывінкі ў (на) твары; <сем вёрст да нябёс і ўсё> лесам; паспееш з козамі на торг; проста з моста; прыйдзе коза да воза; чорт дзяцей калыша; чужымі рукамі жар разграбаць; чым чорт не жартуе; як гарох пры дарозе; як тапелец за саломінку, як чорт панес і інш.*

Відавочна, што вылучаныя жанры аказалі істотны ўплыў на фарміраванне складу крылатых выказаў, паколькі ў моўнай свядомасці сучасных носьбітаў мовы для большасці адзначаных адзінак існуе ўстойлівая

і рэгулярная асацыяцыя з фальклорнымі крыніцамі, дэтэрмінаваная іх семантычнымі і стылістычнымі асаблівасцямі.

Разам з тым, можна канстатаваць, што найбольш цесная і ўстойлівая асацыятыўная сувязь захоўваецца ў першую чаргу з народнымі павер'ямі і абрадамі. Гэта можа тлумачыцца некалькімі фактарамі. Па-першае, тым, што народныя павер'і як самастойны мікражанр фальклору цесна звязаны з міфалагічным мысленнем народа, якое вызначаецца спалучэннем паэтычнага, вобразнага ўспрыняцця аб'ектыўнай рэчаіснасці і элементаў анімізму і татэмізму. Па-другое, сацыякультурным і рэгулятыўным характарам гэтай сувязі для носьбітаў мовы. Вядомы вучоны і даследчык рускага фальклору У. І. Даль, класіфікуючы павер'і, адзначаў, што пэўная група паверый была створана ў выхаваўчых мэтах, «чтобы заставить малого и глупого окольным путем делать или не делать того, чего от него прямым путем добиться было бы гораздо труднее» [1, с. 10].

Беларускі казачны эпас (казкі пра жывёл, чароўныя і сацыяльна-бытавыя казкі), як і песенны жанр, адзначаюцца высокай ступенняй захаванасці і фіксацыі, адрозніваюцца высокім мастацкім узроўнем, аднак у параўнанні з павер'ямі і абрадамі, не сталі тымі фальклорнымі крыніцамі, якія прывялі да масавага ўзнаўлення ў маўленні значнай колькасці выразаў.

Папаўненне фонду крылатыкі беларускай мовы з парэміялагічнага фонду можа разглядацца як даволі прадуктыўны працэс. Аднак вызначэнне функцыянальна-генетычнай сувязі паміж крылатымі выразамі і парэміямі задача – больш складаная, паколькі для фіксацыі гэтай сувязі патрабуецца не толькі этымалагічны аналіз парэміялагічнага фонду, але і вызначэнне напрамку працэса і саміх прататыпаў шляхам трансфармацыі адзінак.

Такім чынам, функцыянальная і этымалагічная кадыфікацыя ўстойлівых выразаў беларускай мовы як крылатых прадстаўляе напрамак даследаванняў, які патрабуе далейшага паглыбленага вывучэння і ў аспекце вызначэння зместу, характару, ступені ўстойлівасці і рэгулярнасці сувязі паміж крылатымі выразамі і разнастайнымі жанрамі фальклору.

Літаратура

1. Даль, В. И. О поверьях, суевериях и предрассудках русского народа: Материалы по русской демонологии / В. И. Даль. – СПб.: Литера, 1996. – 477 с.
2. Иванова, С. Ф. Крылатыя словы і праблема іх вывучэння ў беларускай мове / С. Ф. Иванова // Веснік БДУ. – 2008. – № 2. – С. 18–21.
3. Крылатыя выразы ў беларускай мове: тлумачальны слоўнік. – Ч. 1. З іншамоўных (еўрапейскіх і амерыканскіх) крыніц XII–XX стст. / пад рэд. Я. Я. Іванова. – Магілёў, 2004. – 136 с.
4. Крылатыя выразы ў беларускай мове: тлумачальны слоўнік. – Ч. 2. З рускамоўных літаратурных і фальклорных крыніц XII–XX стст. / пад рэд. С. Ф. Івановай. – Магілёў, 2006. – 208 с.
5. Лепешаў, І. Я. Этымалагічны слоўнік фразеалагізмаў / І. Я. Лепешаў. – Мінск: БелЭн, 2004. – 448 с.
6. Слоўнік беларускіх прыказак, прымавак і крылатых выразаў: лінгвакраіназнаўчы дапаможнік / С. Іванова, Я. Іваноў. – Мінск: БФС, 1997. – 262 с.
7. Янкоўскі, Ф. М. Крылатыя словы і афарызмы: з беларускіх і літаратурных крыніц / Ф. М. Янкоўскі. – Мінск: АН БССР, 1960. – 134 с.